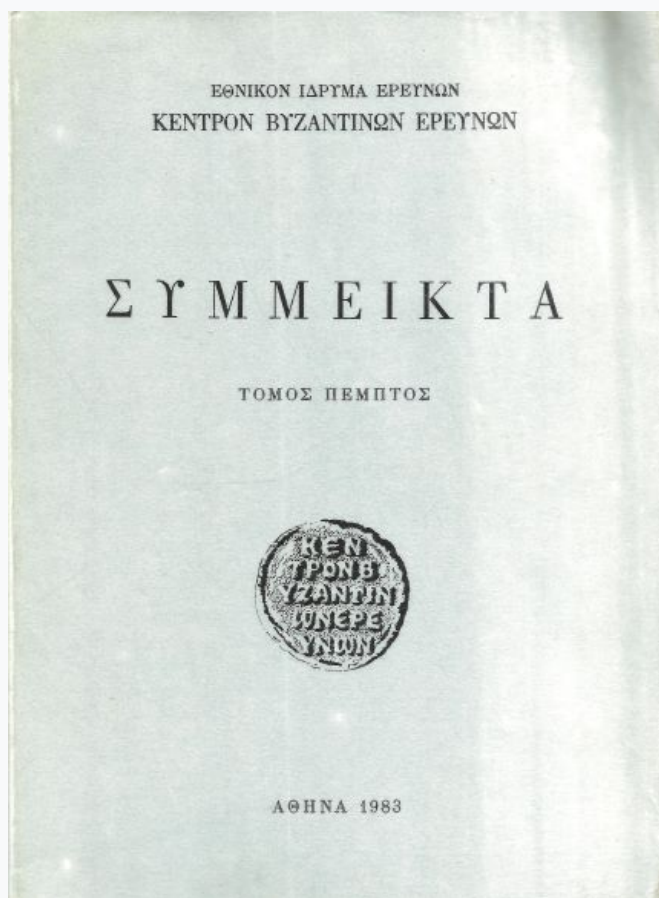

Byzantina Symmeikta

Vol 5 (1983)

SYMMEIKTA 5

Ἡ ἐπανάσταση τοῦ Βαρδάνη Τούρκου

Ελεωνόρα Σ. ΚΟΥΝΤΟΥΡΑ-ΓΑΛΑΚΗ

doi: [10.12681/byzsym.685](https://doi.org/10.12681/byzsym.685)

Copyright © 2014, Ελεωνόρα Σ. ΚΟΥΝΤΟΥΡΑ-ΓΑΛΑΚΗ

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

ΚΟΥΝΤΟΥΡΑ-ΓΑΛΑΚΗ Ε. Σ. (1983). Ἡ ἐπανάσταση τοῦ Βαρδάνη Τούρκου. *Byzantina Symmeikta*, 5, 203–215.
<https://doi.org/10.12681/byzsym.685>

Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΒΑΡΔΑΝΗ ΤΟΥΡΚΟΥ*

Στὸν πρῶτο χρόνο τῆς βασιλείας τοῦ Νικηφόρου ἐκδηλώνεται ἡ ἐπανάσταση τοῦ στρατηγοῦ Βαρδάνη, τοῦ ἐπονομαζόμενου Τούρκου (19 Ἰουλίου 803). Τὸ γεγονὸς παραδίδεται ἀπὸ τὶς ἀφηγηματικὲς πηγές, οἱ ὁποῖες εἶναι ἰδιαίτερα φειδωλὲς σὲ πληροφορίες γιὰ τὴ δραστηριότητα τοῦ Βαρδάνη πρὶν ἀπὸ τὸ 803¹.

Α'. Κ α τ α γ ω γ ῆ κ α ι ἄ ξ ι ὡ μ α τ α

Τὸ ὄνομα Βαρδάνης εἶναι ἀρμενικὸ καὶ ἀρκετὰ διαδεδομένο στὴ βυζαντινὴ κοινωνία². Ἀξίζει νὰ σημειώσουμε ὅτι τὰ κείμενα προσδίδουν στὸν Βαρδάνη τὴν προσωνυμία «Τοῦρκος» μὲ τὴν ἐναρξὴ τῆς ἐπανάστασης, ἐνῶ ἀντίθετα ἡ προσωνυμία αὐτὴ λείπει ἀπὸ τὰ γεγονότα ποὺ ἀναφέρονται πρὶν ἀπὸ τὸν Ἰούλιο τοῦ 803³. Πρόκειται λοιπὸν γιὰ προσωνυμικὸ ἐπίθετο, ποὺ οἱ χρονογράφοι τὸ χρησιμοποίησαν γιὰ νὰ ἀποδώσουν τὴ σφετεριστικὴ διάθεση καὶ τὶς ἀνατρεπτικὲς ἐνέργειες τοῦ πρωταίτιου τῆς ἐπανάστασης· ἀκόμα εἶναι ἐνδεικτικὸ τῆς μὴ καθαρὰ βυζαντινῆς καταγωγῆς τοῦ Βαρδάνη Τούρκου. Τὸ θέμα τῆς καταγωγῆς του δὲν ἀπασχολεῖ τὶς πηγές, ἀλλὰ καὶ ἡ προσωνυμία «Τοῦρκος» δὲ διευκρινίζει τὸν τρόπο προέλευσής του. Ἡ πληροφορία ποὺ δίνει ὁ Θεοφάνης, τοὺς *Τούρκους ἐκ τῆς ἐφῶς, οὓς Χαζάρεις ὀνομάζουσιν*⁴, ἐπιτρέπει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ὁ Βαρδάνης ἦταν Χάζαρος. Εἶναι γνωστὸ ὅτι οἱ βυζαν-

*Ἐκφράζω καὶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ τὶς εὐχαριστίες μου στὸν κ. Α. Μαρκόπουλο γιὰ τὴ βοήθεια ποὺ μοῦ πρόσφερε σὲ ὅλα τὰ στάδια τῆς ἐργασίας αὐτῆς.

1. Θεοφάνης, 479 - 481 (de Boor). Γεώργιος Μοναχός, Β' 772 (de Boor). Γενέσιος, 6 - 8 (Lesmüller - Werner - Thurn). Συνέχεια Θεοφάνη, 6 - 10 (Bonn). Θεοδόσιος Μελιτηνός, 139 - 140 (Tafel). Λέων Γραμματικός, 202 - 203 (Bonn). Σκυλίτζης, 9 - 10 (Thurn). Κεδρηνός, Β' 32 - 33 (Bonn). Ζωναρᾶς, Γ' 303 - 304 (Bonn). Τὶς πηγές ἀναλύει ἡ Σοὺλτάννα Μαυρομάτη - Κατσουγιαννοπούλου, *Ἡ ἐπανάσταση τοῦ Βαρδάνη Τούρκου στὶς πηγές*, Βυζαντινὰ 10 (1980), σελ. 219 - 236.

2. Πρβλ. Α. Ρ. Καζάν, *Armiane v sostave gospodstvujuščego klassa vizantijskoj imperii v XI - XII vv.*, Ἐρεβάν 1975, σελ. 117 - 118 καὶ Ρ. Χαράνις, *The Armenians in the Byzantine Empire*, Bsl 22 (1961), σελ. 161 - 240.

3. Ἀνάλογη περίπτωση παρατηρεῖται μὲ τὸν Θωμᾶ τὸν Σλάβο, ὁ ὁποῖος εἶναι μὲν ἀρμενικῆς καταγωγῆς, ἀλλὰ στὶς πηγές ἀναφέρεται ὡς Σλάβος.

4. Θεοφάνης, 315 (de Boor).

τινοὶ χρησιμοποίησαν τὸν ὄρο «Τοῦρκος» γιὰ νὰ δηλώσουν τοὺς Οὐγγυροὺς. Κάθε ὅμως συσχέτιση μὲ τοὺς τελευταίους πρέπει νὰ ἐγκαταλειφτεῖ, ἀφοῦ οἱ Οὐγγυροὶ ἐμφανίζονται στὸ Βυζάντιο πολὺ ἀργότερα¹. Ὁ P. Lemerle πάντως θεωρεῖ τὸν Βαρδάνη Ἀρμένιο².

Ὁ Θεοφάνης, κύρια πηγὴ γιὰ τὴν περίοδο ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ, μνημονεύει πολλοὺς ἀξιωματοὺς μὲ τὸ ὄνομα Βαρδάνης³, γιὰ τοὺς ὁποίους ὁ συσχετισμὸς μὲ τὸν Βαρδάνη Τοῦρκο δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ἐξακριβωθεῖ μὲ βεβαιότητα⁴.

Ἡ πρώτη ἀσφαλὴς μνεία χρονολογεῖται τὸ 795 καὶ συνδέεται μὲ τὴν ἄρνηση τοῦ Πλάτωνα, ἡγουμένου τῆς μονῆς Σακκουδίωνος καὶ θείου τοῦ Θεοδώρου Στουδίτη, νὰ κοινωνήσῃ τὸν πατριάρχη Ταράσιο, ὅταν ὁ τελευταῖος ἐπισκέφτηκε τὴ μονή. Ὅπως εἶναι γνωστὸ, ὁ δεύτερος γάμος τοῦ Κωνσταντίνου ΣΤ' μὲ τὴ Θεοδότη (795), ξεσήκωσε θύελλα διαμαρτυριῶν στὸ μοναχικὸ κόσμο τῆς Κωνσταντινούπολης καὶ ἰδιαίτερα στοὺς μοναχοὺς τῶν μονῶν Σακκουδίωνος καὶ Στουδίου⁵. Ὁ πατριάρχης Ταράσιος ἦταν ἀρχικὰ ἀντίθετος μὲ τὴ σύναψη τοῦ γάμου, τελικὰ, ὅμως συγκατένευσε στὶς αὐτοκρατορικὲς ἐνέργειες: *Καὶ τοῦτο γνοὺς ὁ βασιλεὺς ἀπέστειλε Βαρδάνιον, τὸν πατρίκιον καὶ δομέστικον τῶν σχολῶν, καὶ Ἰωάννην, τὸν κόμητα τοῦ Ὀψικίου, καὶ εἰσήγαγε τὸν Πλάτωνα ἐν τῇ πόλει καὶ ἀπέκλεισεν εἰς ἐγκλείστραν ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἀρχιστρατήγου ἐν τῷ παλατίῳ*⁶. Ὁ Βαρδάνης στὴν πρώτη αὐτὴ μνεία ἔχει τὸ ἀξίωμα τοῦ δομεστίκου τῶν σχολῶν. Τὸ 797 παρουσιάζεται μὲ διαφορετικὸ ἀξίωμα, τοῦ στρατηγοῦ τῶν Θρακησίων: *Τοῦ δὲ ἁγίου πάσχα τῇ β' ἡμέρᾳ προῆλθεν ἡ βασίλισσα ἀπὸ τῶν ἁγίων ἀποστόλων ἐπὶ ὀχήματος χρυσοῦ ἐποχουμένη τέσσαρσιν ἵπποις λευκοῖς συρομένου καὶ ὑπὸ τεσσάρων πατρικίων κρατουμένου, φημὶ δὴ Βαρδάνου, στρατηγοῦ τῶν Θρακησίων*⁷, καὶ Σισιννίου, στρατηγοῦ τῆς

1. G. Moravcsik, *Byzantinoturcica*, τόμ. Β', Βερολίνο 1958², σελ. 320.

2. Βλ. P. Lemerle, *Thomas le Slave*, TM 1 (1965), σελ. 264 σημ. 29.

3. Θεοφάνης, 438, 445, 470 (de Boor). Δὲν ἀναφέρονται ἀπὸ τίς χρονογραφίες τοῦ πατριάρχη Νικηφόρου καὶ τοῦ Γεωργίου Μοναχοῦ. Πρβλ. Δ. Α. Ζακυθινόϋ, *Περὶ τῆς διοικητικῆς διαιρέσεως ἐν τῷ Βυζαντινῷ κράτει*, ΕΕΒΣ 25 (1955), σελ. 134 καὶ σημ. 9.

4. Τὸ 766 μνημονεύεται ὁ Κωνσταντῖνος σπαθάριος καὶ βασιλικὸς πρωτοστράτωρ, γιὸς τοῦ πατρικίου Βαρδάνη (Θεοφάνης, 438 (de Boor)) καὶ τὸ 772 ὁ Βαρδάνης στρατηγὸς τῶν Ἀρμενιῶν (Θεοφάνης, 445 (de Boor)), οἱ ὁποῖοι δὲν πρέπει νὰ ἔχουν σχέση μὲ τὸν Βαρδάνη Τοῦρκο. Πρβλ. R. Guiland, *Recherches sur les institutions byzantines*, τόμ. Α', Ἀμστερνταμ 1967, σελ. 41, 478.

5. Πρβλ. J. B. Bury, *History of the Later Roman Empire, from Arcadius to Irene (395 - 802)*, τόμ. Β', ἀνατ. Ἀμστερνταμ 1966, σελ. 487· Θ. Κορρέ, *Τὸ ζήτημα τῆς δευτερογαμίας τοῦ Κωνσταντίνου ΣΤ'*, Θεσσαλονίκη 1975, σελ. 163· P. Speck, *Kaiser Konstantin VI*, Μόναχο 1978, σελ. 251 κ.εξ.

6. Θεοφάνης, 470 - 471 (de Boor).

7. Ὁ Guiland ταυτίζει τὸν Βαρδάνη δομέστικο τῶν σχολῶν μὲ τὸν Βαρδάνη στρατηγὸ τῶν Θρακησίων. Βλ. Guiland, ὁ.π., σελ. 436. Στὴ συλλογὴ τῶν μολυβδοβούλλων Ζάχου - Βεγλερῆ ὑπάρχει βούλλα τοῦ 9ου αἰώνα, ποὺ ἀποδίδεται, ἴσως ἐσφαλμένα, στὸν

Θράκης, καὶ Νικήτα, δομεστίκων τῶν σχολῶν, καὶ Κωνσταντίνου τοῦ Βοϊλά, ῥήψασα ὑπατεῖαν ἀφθόμως¹. Ὁ Βαρδάνης μνημονεύεται πρῶτα ὡς δομέστικος τῶν σχολῶν (13ο ἀξίωμα στὸ τακτικὸν Uspenskiij) καὶ ἔπειτα ὡς στρατηγὸς Θρακησίων (16ο ἀξίωμα στὸ τακτικὸν Uspenskiij)². Ὑπάρχει σύγχυση στὶς πηγές σχετικὰ μὲ τὸ ἀξίωμα ποὺ εἶχε ὁ Βαρδάνης τὴν ἐποχὴ ποὺ ξεσπᾷ ἡ ἐπανάσταση. Ὁ Θεοφάνης, ὁ Γεώργιος Μοναχός, ὁ Γενέσιος, ὁ Θεοδόσιος Μελιτηνός, ὁ Κεδρηνός καὶ ὁ Ζωναρᾶς τοῦ προσδίδουν τὸ ἀξίωμα τοῦ στρατηγοῦ τῶν Ἀνατολικῶν³. ἡ Συνέχεια Θεοφάνη τὸ ἀξίωμα τοῦ μονοστρατήγου τῶν πέντε θεμάτων τῆς Ἀνατολῆς⁴, ἐνῶ ὁ Σκυλίτζης τὸν ἀναφέρει ὡς δομέστικο τῶν σχολῶν τῆς Ἀνατολῆς⁵, δηλαδὴ μὲ τὸ ἴδιο ἀξίωμα ποὺ μνημονεύεται στὴ Συνέχεια Θεοφάνη, προσαρμοσμένο ὅμως στὴν ἐποχὴ του.

Ὁ Βαρδάνης στὶς μνῆες τοῦ 795 καὶ τοῦ 797, ποὺ ἀναφέρονται σὲ δύο διαφορετικὲς δυναστικὲς ἀρχές — ἐποχὴ συμβασιλείας Εἰρήνης καὶ Κωνσταντίνου ΣΤ' ἢ πρώτη καὶ ἐποχὴ μονοκρατορίας τῆς Εἰρήνης ἢ δεύτερη —, παρουσιάζεται ὡς εἰκονολάτρης, σύμμαχος καὶ ὑποστηρικτὴς τῆς αὐτοκρατείας. Μετὰ τὴ συνωμοσίαν τοῦ 790⁶, ποὺ κατεστάλη ἤδη πρὶν ἐκδηλωθεῖ, ἡ αὐτοκράτειρα χρειάζοταν στὴν Κωνσταντινούπολιν κάποιον ἔμπιστο γιὰ τὴν ἐπιτήρηση τῶν τεσσάρων ταγμάτων τῆς βασιλεύουσας. Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ὁ Βαρδάνης μνημονεύεται ἀπὸ τὸν Θεοφάνη ὡς δομέστικος τῶν σχολῶν. Ἐξάλλου, τὴν ἴδια ἐποχὴ (790) τὰ στρατεύματα τῆς πρωτεύουσας συγκατανεύουν στὴ νομιμοποίησιν τῆς μονοκρατορίας τῆς Εἰρήνης⁷. Ὁ θεματικὸς στρατὸς ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς βασιλείας τῆς τάχθηκε ὑπὲρ τοῦ Κωνσταντίνου ΣΤ', γύρω ἀπὸ τὸν ὁποῖο συσπειρώθηκε ὅλη ἡ ἀντίδρασις γιὰ τὴν εἰκονολατρικὴ πολιτικὴ τῆς αὐτοκρατείας. Ὅλα τὰ θέματα μὲ ἐπικεφαλὴς τὸ θέμα τῶν Ἀρμενικῶν ὑποστηρίζουν τὴν ἰσαυρικὴ πολιτικὴ ἰδεολογία⁸. Ἰδιαίτερα στὸ θέμα Θρακησίων ὑπάρχει ἔντονη εἰκονοκλαστικὴ διάθεσις, ποὺ ἐκπροσωπεῖται περισσότερο μὲ τὴ μεγάλη προσωπικότητα τοῦ Μιχαὴλ Λαχανοδράκοντα. Ὁ ρόλος τῶν Θρακη-

Βαρδάνη στρατηγὸ Θράκης. Μήπως ἡ ὀρθὴ ἀνάγνωσις εἶναι Θρακησίων καὶ ὄχι Θράκης, ὅποτε ἀνήκει στὸν Βαρδάνη Τοῦρκο, στρατηγὸ Θρακησίων; Βλ. G. Zacos - A. Veglery, *Byzantine Lead Seals*, Βασιλεῖα 1972, ἀρ. 1750 Α.

1. Θεοφάνης, 474 (de Boor).

2. N. Oikonomides, *Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles*, Παρίσι 1972, σελ. 47, 49.

3. Θεοφάνης, 479 (de Boor)· Γεώργιος Μοναχός, Β' 772 (de Boor)· Γενέσιος, 6 (Lesmüller - Werner - Thurn)· Θεοδόσιος Μελιτηνός, 139 (Tafel)· Κεδρηνός, Β' 32 (Bonn)· Ζωναρᾶς, Γ' 303 (Bonn).

4. Συνέχεια Θεοφάνη, 6 (Bonn).

5. Σκυλίτζης, 9 (Thurn).

6. Θεοφάνης, 464 - 465 (de Boor).

7. Ο.π., 465.

8. Ο.π., 465 - 466.

σίων την εποχή αυτή φαίνεται ότι είναι καθοριστικός για τη στρατιωτική και πολιτική ζωή του Βυζαντίου¹. Οί Θρακῆσιοι συνηγοροῦν ἀνοιχτὰ ὑπὲρ τῆς πατροπαράδοτης πολιτικῆς τῶν Ἰσαύρων καὶ φυσικὸ εἶναι νὰ ὑποστηρίζουν τὸν πραγματικὸ ἀπόγονό τους καὶ νὰ ἀντιπολιτευτοῦν τὴν εἰκονολατρεία. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, ἡ Εἰρήνη ἐπιβάλλεται νὰ θέσει ὑπὸ τὸν πλήρη ἔλεγχό της τὸ ἐπικίνδυνον θέμα τῶν Θρακησίων. Τοποθετεῖ λοιπὸν ἕναν ἄνθρωπο τῆς ἐμπιστοσύνης της, τὸν Βαρδάνη, στρατηγὸ τοῦ κατεξοχὴν εἰκονομαχικοῦ θέματος. Ἴσως ἡ αὐτοκράτειρα νὰ διόρισε τὸν Βαρδάνη στρατηγὸ τοῦ θέματος τῶν Θρακησίων μετὰ τὴ δολοφονία τοῦ Κωνσταντίνου ΣΤ' (15 Αὐγούστου 797), ἀνταποκρινόμενη στὴν ἀπειλὴ ἑνὸς ἐπικείμενου ἐμφύλιου πολέμου. Οἱ δοκιμασμένες ἄλλωστε στρατιωτικὲς ικανότητες τοῦ νέου στρατηγοῦ² πρόσφεραν ἐχέγγυα ἐπιτυχίας.

Ἡ διάρκεια τῆς θητείας τοῦ Βαρδάνη ὡς στρατηγοῦ τῶν Θρακησίων δὲν εἶναι γνωστή. Τὸ 803 παρουσιάζεται ὡς στρατηγὸς τῶν Ἀνατολικῶν³. Ὁ Νικηφόρος, ποὺ ἔχει ἤδη ἀνέλθει στὸν αὐτοκρατορικὸ θρόνον τῆς Κωνσταντινούπολης, εἶναι αὐτὸς ποὺ μεταθέτει τὸν Βαρδάνη στὸ θέμα τῶν Ἀνατολικῶν καὶ ἀργότερα τὸν ὀνομάζει μονοστράτηγον.

Ὁ νέος αὐτοκράτορας ἀναθεωρώντας τὴν ἐξωτερικὴ πολιτικὴ τῆς προκατόχου του ἀρνήθηκε, λίγο μετὰ τὴν ἀνοδό του στὸ θρόνον, νὰ καταβάλει στοὺς Ἀραβες τοὺς φόρους ποὺ εἶχε ἀναλάβει νὰ πληρώνει ἡ αὐτοκράτειρα⁴, ὥστε ἀπὸ τοὺς ταπεινωτικοὺς ὅρους τῶν συνθηκῶν τοῦ 782 καὶ τοῦ 798. Ἡ ἐνέργεια αὐτὴ θὰ εἶχε ὡς ἐπακόλουθον τὴν ἐπανάληψη τῶν ἀραβικῶν ἐπιδρομῶν. Προφανῶς οἱ ἀμυντικὲς ικανότητες τοῦ Βυζαντίου ἦταν ἀνεπαρκεῖς γιὰ τὴν ἀναχαίτιση τῶν Ἀράβων. Ὁ νέος αὐτοκράτορας, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς πολεμικὲς ἐνέργειες προβαίνει καὶ σὲ λήψη διοικητικῶν μέτρων, μὲ τὸ διορισμὸ τοῦ Βαρδάνη ὡς μονοστρατήγου τῆς Ἀνατολῆς, ἀκολουθώντας οὐδέτερη θρησκευτικὴ πολιτικὴ ἀπὸ τὴν ἐναρξὴ τῆς βασιλείας του. Ἡ μαρτυρία ποὺ ὑπάρχει στὴ Συνέχεια Θεοφάνη, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία καὶ μονοστράτηγον τὸν Βαρδάνιον, ὃ Τούρκος ἐπὶ κλῆν, τῶν πέντε θεμάτων τῶν κατὰ τὴν Ἀνατολὴν τὴν ἐφορείαν

1. Πρβλ. R. J. Lilie, «Thrakien» und «Thrakesion». Zur byzantinischen Provinzorganisation am Ende der 7. Jahrhunderts, JÖB 26 (1977), σελ. 7 - 47.

2. Συνέχεια Θεοφάνη, 6 (Bonn).

3. Πρβλ. Guiland, ὁ.π., σελ. 436. Στὴ συλλογὴ Ζάχου - Βεγλερῆ ὑπάρχουν βοῦλλες ποὺ ἀποδίδονται στὸν Βαρδάνη Τούρκο, μὲ τὸ ἀξίωμα τοῦ πατρικίου, βασιλικοῦ πρωτοσπαθαρίου καὶ στρατηγοῦ τῶν Ἀνατολικῶν. Βλ. Zacos - Vegler, ὁ.π., ἀρ. 1750 καὶ 1750 B.

4. J. B. Bury, *History of the Eastern Roman Empire, from the fall of Irene to the accession of Basil I (802 - 867)*, Λονδίνο 1912, σελ. 249 - 250. M. Canard, *La prise d'Héraclée et les relations entre Harun ar-Rashid et l'empereur Nicéphore Ier Byzantion* 32 (1962), σελ. 345 - 379.

καὶ πρόνοιαν διοικούμενον διὰ τε τὴν ἐν πολέμοις τόλμαν καὶ τὰς ἄλλας ἐπανθούσας αὐτῷ ἀρετὰς¹, φαίνεται ὅτι ἀνταποκρίνεται στὴν πραγματικότητα².

Β'. Προϋποθέσεις γιὰ τὴν ἐπανάσταση

Ἀπὸ τὸ ξεκίνημα τῆς σταδιοδρομίας τοῦ ὁ Βαρδάνης ἐμφανίζεται νὰ ἔχει ὑψηλὰ ἀξιώματα καὶ τάσεις ποὺ μόνο σὲ ἐκπροσώπους τῆς ἄρχουσας τάξης δικαιολογοῦνται. Πιὸ συγκεκριμένα: ἡ ὑπαρξὴ ομάδας νέων ἀνθρώπων μὲ στρατιωτικὰ προσόντα, τῆς ὁποίας ὁ Βαρδάνης ἔχει τὴν ἀρχηγία, δηλώνει ὅτι ὁ τελευταῖος εἶχε τὴ δυνατότητα νὰ συντηρεῖ ἕναν κύκλο ἀτόμων ἀφοσιωμένων σ' αὐτόν. Πρόκειται γιὰ τὴν «ἐταιρεία»³, στὴν ὁποία συμμετέχουν ὁ Λέων Ἀρμένιος, ὁ Μιχαὴλ Τραυλὸς καὶ ὁ Θωμᾶς ὁ Σλάβος⁴, πρόσωπα ποὺ ἔπαιζαν σπουδαῖο ρόλο στὴ μεταγενέστερη ἱστορία, ἀφοῦ οἱ δύο πρῶτοι ἔγιναν αὐτο-

1. Συνέχεια Θεοφάνη, 6 (Bonn).

2. Τὸ ἀξίωμα τοῦ μονοστρατήγου τὸ χορηγοῦσε ὁ αὐτοκράτορας σὲ κρίσιμες περιόδους, σὲ ἔμπειρους στρατηγούς μὲ συγκεκριμένη χρονικὴ διάρκεια (Στ. Κυριακίδης, *Βυζαντινὰ Μελέται. Α. Τὸ Βολερόν*, Ἐπιστ. Ἐπετ. Φιλοσ. Σχ. Παν. Θεσ/νίκης 3 (1939), σελ. 291 - 494 καὶ εἰδικὰ σελ. 381· Hélène Ahnweiler, *Recherches sur l'administration de l'Empire byzantin aux IXe-XIe siècles*, BCH 84 (1960), σελ. 26, σημ. 3 καὶ σελ. 55 - 56 (= *Études sur les structures administratives et sociales de Byzance*, Variorum Reprints, Λονδίνο 1971, ἀρ. VIII)· Οἰκονομίδης, ὁ.π., σελ. 333 - 334. Guiland, ὁ.π., σελ. 381). Τὸ ἀξίωμα τοῦ μονοστρατήγου, χωρὶς νὰ θεσμοθετηθεῖ ποτὲ — δὲν τὸ ἀναφέρουν ἄλλωστε τὰ τακτικά — ἀρχίζει νὰ ἐμφανίζεται κατὰ τὴ διάρκεια τῆς βασιλείας τοῦ αὐτοκράτορα Μιχαὴλ Γ' (842 - 867). (Κυριακίδης, ὁ.π., σελ. 413 καὶ σημ. 1· Ahnweiler, ὁ.π., σελ. 57). Ὑπάρχει ἀκόμα ἡ ρητὴ μνεία τοῦ Θεοφάνη, ποὺ μνημονεύει ἕνα μονοστράτηγο τὸ 699 (Θεοφάνης, 371 (de Boor)) καὶ ἀργότερα μιὰ ἄλλη, ποὺ ἀναφέρεται στὶς ἀντιζηλίες τῶν δύο εὐνοουμένων εὐνούχων τῆς Νιρῆνης: Ἀέτιος ὁ πατρίκιος ἀπαλλαγείς Στανρακίου καὶ ἀπομεριμνήσας τὸ κράτος εἰς τὸν ἴδιον ἀδελφὸν μετενέγκαι ἔσπευδεν, ὃν καὶ προεβάλετο μονοστράτηγον εἰς τε τὴν Θράκην καὶ Μακεδονίαν, αὐτὸς τὰ περαικὰ θέματα κατέχων, ἀνατολικούς καὶ τὸ Ὀψίκιον (Θεοφάνης, 475 (de Boor)). Εἶναι λοιπὸν φανερό ὅτι πρόκειται γιὰ ἀξίωμα, ποὺ βρίσκεται σὲ ἐξέλιξη, τὴν ὁποία οἱ σποραδικὲς μνεῖες τῶν πηγῶν καὶ οἱ πενιχρὲς πληροφορίες δὲν καθιστοῦν ἐπαρκῶς γνωστή.

3. H. G. Beck, *Byzantinisches Gefolgschaftswesen*, Bayer. Akademie der Wissensch. Phil. - Hist. Kl., Sitzungsberichte 1965, σελ. 1 - 32 (= *Ideen und Realitäten in Byzanz*, Variorum Reprints, Λονδίνο 1972, ἀρ. XI) καὶ εἰδικὰ σελ. 18 - 22. Εἰδικὰ γιὰ τὴ σχέση τοῦ Βαρδάνη μὲ τὸ Θωμᾶ βλ. Lemerle, ὁ.π., σελ. 266 (σημ. 42), 272 - 273.

4. Ἡ σύσταση «ἐταιρείας» δὲ μνημονεύεται ἀπὸ τὸν Θεοφάνη καὶ τὸν Γεώργιο Μοναχό· οἱ πρῶτες ἀναφορὲς παρουσιάζονται μὲ ἀφορμὴ τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ Βαρδάνη σὲ ἕνα μοναχὸ στὸ Φιλομήλιο, προκειμένου νὰ ἐπικυρώσει τὶς διεκδικήσεις του στὸν αὐτοκρατορικὸ θρόνο. Γιὰ τὶς παραλλαγές τῶν πηγῶν ποὺ ἀναφέρουν τὴν πρόρρηση βλ. Κασσογιάννου, ὁ.π., σελ. 223 - 224· γιὰ τὴν πολιτικὴ διάσταση τῶν προρρήσεων βλ. P. Charanis, *The Monk as an Element of Byzantine Society*, DOP 25 (1971), σελ. 74 - 75.

κράτορες και ο τελευταίος επαναστάτησε στην αρχή της βασιλείας του αυτοκράτορα Μιχαήλ Β' (821 - 823). Η δημιουργία της εταιρείας δεν αποτελούσε μόνο αυτοσκοπό, αλλά πιθανότατα και προκαταρκτική ενέργεια τόσο για την άνοδο του αρχηγού της στον αυτοκρατορικό θρόνο, όσο και για την κοινωνική ανέλιξη των υπολοίπων, δεδομένου ότι ήταν ταπεινής καταγωγής¹. Η ύπαρξη της εταιρείας παρέχει ακόμα τη δυνατότητα να διακρίνουμε την κοινωνική θέση του Βαρδάνη και των «εταίρων» του. Κατά γενική ομολογία των πηγών, οι δορυφόροι, όπως αποκαλούνται από τη Συνέχεια Θεοφάνη², είναι ταπεινής καταγωγής και τοποθετούνται υπό χείρα τούτου³. Από την άλλη πλευρά είναι φανερό ότι ο αρχηγός της εταιρείας δεν είναι τυχαίο πρόσωπο της βυζαντινής κοινωνίας. Είναι πατρίκιος, συγκλητικός, κατέχει επίκαιρες θέσεις στο στρατό και ακόμα διαθέτει έγγεια ιδιοκτησία.

Οι πληροφορίες που δίνουν οι πηγές για την περιουσία του Βαρδάνη είναι πενιχρές. Μια ομάδα πηγών αναφέρει ότι είχε ιδρύσει μοναστήρι στη νήσο Πρώτη⁴, όπου κατέφυγε μετά την αποτυχημένη επανάστασή του, ενώ μια άλλη ομάδα μιλά για κτήμα ή αγρό⁵. Ο Κεδρηνός, που αντιγράφει τον Σκυλίτζη, χρησιμοποιεί τον όρο «προάστειον»⁶: προς την μονήν ἣν αὐτὸς κατεσκεύασε, προάστειον οὖσαν αὐτοῦ⁷. Ο Κεδρηνός, ένδεχομένως, θέλοντας να δώσει την έννοια της μεγάλης ιδιοκτησίας, παραθέτει τον όρο αυτό. Έξάλλου, στίς αρχές του 9ου αιώνα, η μεγάλη έγγεια ιδιοκτησία είναι ακόμα καθεστώς, που έντοπίζεται ιδιαίτερα σε όρισμένες περιοχές του βυζαντινού χώρου⁸. Ο Βαρδάνης, λοιπόν, ως εκπρόσωπος της παλαιᾶς ἀρχουσας τάξης έχει στην κατοχή του έγγεια περιουσία, της οποίας η έκταση δεν θα πρέπει να ήταν αμελητέα⁹.

1. ...Ταπεινούς πάντας καὶ ἀξήλους ὄντας καὶ ἀρτίως εἰς γνώσιν ἀγομένους τοῖς τὰ πολεμικὰ ἐγκειρισμένοις ἀρχάς· Συνέχεια Θεοφάνη, 7 (Bonn).

2. "Ο.π.

3. Γενέσιος, 7 (Lesmüller - Werner - Thurn).

4. Θεοφάνης, 479 (de Boor)· Γεώργιος Μοναχός, Β' 772 (de Boor)· Λέων Γραμματικός, 202 (Bonn)· Θεοδόσιος Μελιτηνός, 140 (Tafel)· Ζωναράς, Γ' 304 (Bonn).

5. Γενέσιος, 8 (Lesmüller - Werner - Thurn)· Συνέχεια Θεοφάνη, 9 (Bonn)· Σκυλίτζης, 10 (Thurn).

6. Βλ. F. Dölger, *Beiträge zur Geschichte der byzantinischen Finanzverwaltung besonders des 10. und 11. Jahrhunderts*, Darmstadt 1960, σελ. 115. "Οτι ὑπῆρχε μεγάλη ιδιοκτησία στὸ Βυζάντιο τὴν ἐποχὴ αὐτή, εἶναι γνωστὸ καὶ ἀπὸ τὸ Βίο τοῦ Φιλαρέτου (Βλ. M. - H. Fourmy - M. Leroy, *La Vie de S. Philarète*, Byzantion 9 (1934), σελ. 85 - 170) καὶ ἀκόμα ἀπὸ τὸ Βίο τοῦ Θεοδώρου Στουδίτη (PG 99, στ. 121B).

7. Κεδρηνός, Β' 33 (Bonn).

8. Βλ. Th. I. Uspenskij, *Voennoe ustroïstvo vizantiiskoi imperii*, IRAIK 6/1 (1900), σελ. 1 - 54· Helga Köpstein, *Zu den Agrarverhältnissen*, στὸ Byzanz im 7. Jahrhundert. Untersuchungen zur Herausbildung des Feudalismus, Βερολίνο 1978, σελ. 14 - 22 καὶ εἰδικὰ σελ. 60 - 67.

9. Ο Βαρδάνης εἶχε διαλέξει τὸ ωραιότερο μέρος τῆς νήσου Πρώτης. Βλ. R. Janin, *Les églises et les monastères des grands centres byzantins*, Παρίσι 1975, σελ. 70 - 72.

Παραδοσιακά ή εξουσία ανήκει στους παλιούς αριστοκράτες της γῆς, οἱ ὅποιοι δὲν ἔχουν πλέον τὴν ἰσχὺ νὰ κρατηθοῦν στὴν ἐξουσία. Ἡ εἰσαγωγή τῆς θεματικῆς διοίκησης συντελεῖ στὴ σταδιακὴ διαμόρφωση μιᾶς νέας ἡγεμονεύουσας τάξης, προερχόμενης ἀπὸ τὶς τάξεις τοῦ θεματικοῦ στρατοῦ. Ἡ ἐξουσία τῆς τελευταίας ἀρχίζει νὰ σταθεροποιεῖται ἀπὸ τὸν 9ο αἰῶνα καὶ ὑποβοηθεῖται σὲ πρώτη φάση ἀπὸ τὴν ὑπαλληλία τῆς Κωνσταντινούπολης¹. Στὴν παρακμασμένη παλιὰ ἄρχουσα τάξη, ποὺ ἐκφράζεται τὴν ἐποχὴ ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ μὲ τὴν εἰκονολατρεία², ἀνήκει καὶ ὁ Βαρδάνης.

Ἡ πολιτικὴ τῆς Εἰρήνης, μὲ τὴν εὐνοιοκρατία τῶν εὐνούχων στὸ ἐσωτερικὸ καὶ τὴ συνεχὴ ἀδυναμία ἀντιμετώπισης τῶν ἐξωτερικῶν κινδύνων, ἐξάντλησαν τὴν ἰσχὺ της. Τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 802 ἡ αὐτοκράτειρα ἀνατρέπεται ἀπὸ τὸν λογοθέτη τοῦ γενικοῦ, Νικηφόρο³. Ὁ Θεοφάνης ἀναφέρει ὀνομαστικὰ τοὺς κύριους συνεργάτες τῆς συνωμοσίας καὶ λέει κατόπιν ὀρίστα ὅτι συμμετεῖχαν σ' αὐτὴ, ἀφοῦ ἐξαπατήθηκαν καὶ τινες τῶν ἀρχόντων τοῦ λαοῦ τῶν ταγματῶν⁴. Ἡ θέση τοῦ Βαρδάνη ὡς στρατηγοῦ τοῦ εἰκονομαχικοῦ θέματος τῶν Θρακησίων, τὸν ἐμποδίζει νὰ ἀντιταχθεῖ στὴν ἀνατροπὴ τῆς Εἰρήνης. Εἶδαμε ὅτι ὁ Βαρδάνης, λίγο μετὰ τὴν ἀνάρρηση τοῦ Νικηφόρου, μετατίθεται στὸ θέμα τῶν Ἀνατολικῶν. Τὸ θέμα αὐτὸ ἀποτελοῦσε τὸ προπύργιο τῶν τελευταίων μεγάλων γαιοκτημόνων⁵, καὶ κατεπέκταση τῆς παλιᾶς ἄρχουσας τάξης. Ὁ Βαρδάνης, ὅμως, ἐπαναστατεῖ ἐννέα μῆνες μετὰ, ὅταν βρίσκεται στὸ φυσικὸ του περίγυρο, τῶν παλιῶν αριστοκρατῶν, καὶ γνωρίζει ὅτι ἡ ἀπήχηση τῆς εἰκονολατρείας θὰ «κινήσει» τοὺς δυσαρεστημένους.

Ἡ ἐπανάσταση τοῦ Βαρδάνη ἔρχεται νὰ δηλώσει τὴν ἀντίθεση μιᾶς συγκεκριμένης μερίδας τῆς κοινωνίας πρὸς τὴν ἀνοδο τοῦ Νικηφόρου στὸ θρόνο, ἐνὸς ἀντιπάλου τῆς θρησκευτικῆς καὶ γενικότερα κοινωνικῆς πολιτικῆς τῆς Εἰρήνης. Ἡ στάση τοῦ Νικηφόρου στὸ ἐπίμαχο θρησκευτικὸ θέμα τοῦ 8ου

1. Βλ. G. Ostrogorsky, *Observations on the Aristocracy in Byzantium*, DOP 25 (1971), σελ. 3-5· Rosemary Morris, *Powerful and the Poor in tenth Century Byzantium: Law and Reality*, Past and Present 73, Νοέμβριος 1976, σελ. 3-27.

2. Βλ. M. J. a. Siuziumov, *Problemy ikonoborčestva v Vizantii*, Učeniye Zapiski sverdlovskogo pedagogičeskogo instituta 4 (1948), σελ. 81 κ.εξ. F. Winkelman, *Zum byzantinischen Staat (Kaiser, Aristokratie, Heer)*, στὸ Byzanz im 7. Jahrhundert. Untersuchungen zur Herausbildung des Feudalismus, Βερολίνο 1978 σελ. 180, 185.

3. Bury, *Later Roman Empire*, σελ. 482-490. Πρβλ. W. E. Kaegi Jr., *Byzantine Military Unrest 471-843*, "Αμστερνταμ 1981, σελ. 244-245.

4. Θεοφάνης, 476 (de Boor). Μόνον ὁ Ζωναρᾶς, Γ' 303-304, συσχετίζει τὸν Νικηφόρο μὲ τὸν Βαρδάνη: καὶ οὐδὲ τῶν συναρμένων αὐτῷ εἰς τὸ βασιλεῦσαι ἐφείσατο, ἀλλὰ τὸν μὲν Τριφύλλιον φαρμάκῳ ἀνείλε, τὸν δὲ πατρίκιον Βαρδάνην καὶ στρατηγὸν τῶν ἀνατολικῶν, ᾧ Τοῦρκος ἦν ἐπὶ κλησις, . . ., ἐστέρησε τοῦ φωτός. Ὁ Τριφύλλιος ἀναφέρεται ὀνομαστικὰ ἀπὸ τὸν Θεοφάνη, 476, ὡς συνεργὸς τοῦ αὐτοκράτορα Νικηφόρου στὴν ἀνατροπὴ τῆς Εἰρήνης.

5. "Ο.π., σελ. 208 σημ. 8.

αίωνα ήταν οὐδέτερη¹. Μὲ ἔντεχνο τρόπο ἀπέφυγε νὰ υἱοθετήσῃ τὴ λατρεία τῶν εἰκόνων καὶ παράλληλα νὰ θίξῃ τοὺς εἰκονολάτρεις. Προσπάθησε νὰ κρατήσῃ πολιτικὴ ἰσορροπία τῶν ἀντιμαχομένων καὶ νὰ προσεταίριστῇ τὸ λαό, προβαίνοντας στὶς γνωστὲς οἰκονομικὲς - κοινωνικὲς μεταρρυθμίσεις. Ἀντίθετα, μὲ τὰ μέτρα αὐτά, ὁ νέος αὐτοκράτορας τάσσεται ἐναντίον τῆς μεγάλῃς ἰδιοκτησίας, ἰδιωτικῆς καὶ μοναστικῆς, ἐνῶ ἡ ἐκκλησία καὶ οἱ γαιοκτήμονες χάνουν τὴν μέχρι τῶρα εὐνοία πού τοὺς εἶχε προσφέρει ἡ αὐτοκράτειρα Εἰρήνη².

Σύμφωνα μὲ δύο ἀπὸ τὶς ἀφηγηματικὲς πηγές, ἡ ἐπανάσταση τοῦ Βαρδάνη ὀφείλεται στὴ δυσἀρέσκεια πού δημιουργήθηκε μετὰ τὴν ἐπιβολὴ τῶν «κακώσεων» τοῦ Νικηφόρου: *Ἐμίσει μὲν οὖν τότε τὸν Νικηφόρον τὸ ὑπήκοον τῷ βάρει πιεζόμενον τῶν δημοσίων τελῶν, ὃ γέγονέ πως καὶ ἀφορμὴ καὶ σὺνδρομον ἐκείνῳ τῆς ἐπαναστάσεως, ἀναφέρεται στὴ Συνέχεια Θεοφάνη³ καὶ στὸν Κεδρηνὸ ἀργότερα, καὶ τῶν θεμάτων πολλὰ καταναγκαζομένων διὰ τὰς ἐπιτεθείσας αὐτοῖς ἀπαιτήσεις παρὰ Νικηφόρου⁴.*

Ἡ μέχρι τῶρα ἔρευνα⁵ δὲν ἔχει καθορίσει μὲ ἀπόλυτη χρονολογικὴ ἀκρίβεια τὸ χρόνον πού ἐξαγγέλθηκαν τὰ νέα οἰκονομικὰ μέτρα. Εἶναι πάντως ἀδύνατο σὲ διάστημα ἐννέα μηνῶν, ἀπὸ τὴν ἀνοδο τοῦ Νικηφόρου στὸ θρόνον (Ὀκτώβριος 802) ὥς τὴν ἐκδήλωση τῆς ἐπανάστασης τοῦ Βαρδάνη (Ἰούλιος 803), νὰ εἶχαν ἐξαγγελεῖ καὶ ἐφαρμοστῇ ὅλα τὰ νέα μέτρα. Πιθανότατα πρόκειται γιὰ σειρὰ οἰκονομικῶν διατάξεων, πού ἄρχισαν νὰ ἐφαρμόζονται σταδιακά, ἤδη ἀπὸ τὴν ἐναρξὴ τῆς βασιλείας τοῦ νέου αὐτοκράτορα· οἱ πρῶτες «κακώσεις», στὶς ὁποῖες περιλαμβάνεται ἡ ἐπιβολὴ τοῦ «καπνικοῦ»⁶, προκάλεσαν ἀντίδραση. Εἰδικὰ γιὰ τὸ «καπνικὸ» ὁ νόμος ὑποχρέωνε τοὺς παροίκους τῶν ναῶν, τῶν φιλανθρωπικῶν ἱδρυμάτων καὶ τῶν βασιλικῶν μονῶν νὰ ἀρχίσουν τὴν καταβολὴ τοῦ ἀπὸ τὸ Νοέμβριον τοῦ 802. Παράλληλα ἀφαιρέθηκαν τὰ ἀποδοτικότερα κτήματα τῶν φιλανθρωπικῶν ἱδρυμάτων καὶ τῆς ἐκκλησίας, γιὰ νὰ προσαρτηθοῦν στὴ «βασιλικὴ κουρατορία», ἐνῶ οἱ φορολογικὲς ὑποχρεώσεις τῶν ἀπαλλοτριωθέντων κτημάτων μεταβιβάστηκαν στοὺς πρῶτους ἰδιο-

1. Bury, *Eastern Roman Empire*, σελ. 38.

2. G. Ostrogorsky, *Geschichte des byzantinischen Staates*, Μόναχο 1963³, σελ. 156 - 157.

3. Συνέχεια Θεοφάνη, 8 (Bonn). Ἀκόμα ὁ Σκουταριώτης (Kaegi, ὁ.π., σελ. 245) ἀναφέρει ὅτι ἡ ἄρνηση τοῦ Νικηφόρου νὰ πληρώσῃ τοὺς στρατηγούς τῶν θεμάτων, τοὺς ὀδήγησε στὴν ἀνακήρυξη τοῦ Βαρδάνη σὲ αὐτοκράτορα.

4. Κεδρηνός, Β' 32 (Bonn).

5. Βλ. Αἰκατερίνης Χριστοφιλοπούλου, *Ἡ οἰκονομικὴ καὶ δημοσιονομικὴ πολιτικὴ τοῦ αὐτοκράτορος Νικηφόρου Α'*, Εἰς μνήμην Κ. Ἀμάντου, Ἀθήνα 1960, σελ. 414 - 431. Πρβλ. G. Ostrogorsky, *Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους*, τ. Α', Ἀθήνα 1979, μετφρ. Ἰ. Παναγόπουλου, ἐπιμ. Εὐ. Χρυσοῦ, σελ. 261 - 263 ὅπου πολλὰς βιβλιογραφικὲς προσθήκες στὸ ἀρχικὸ κείμενον.

6. Πρβλ. Χριστοφιλοπούλου, ὁ.π., σελ. 431.

κτῆτες¹. Μὲ τὸ «καπνικὸν» ὁ Νικηφόρος προσπαθεῖ νὰ ἀποσπάσει φορολογικὰ τοὺς παροίκους τῶν μονῶν, τῶν ναῶν καὶ τῶν φιλανθρωπικῶν ἰδρυμάτων πρὸς τὸ αὐτοκρατορικὸ ταμεῖο. Οὐσιαστικὰ πρόκειται γιὰ οἰκονομικὸ μέτρο ποὺ δὲν ἐπιβαρύνει τοὺς παροίκους, ἐφόσον ἡ μεταβολὴ ἀφορᾷ στὸ φορολήπτη καὶ ὄχι στὸ φορολογούμενο. Ἄν δεχτοῦμε τελικὰ ὅτι ὁ νέος αὐτὸς νόμος θεσμοθετήθηκε στὸν πρῶτο χρόνο τῆς βασιλείας τοῦ Νικηφόρου, τότε μπορούμε νὰ συμπεράνουμε ὅτι τὸ «καπνικὸν» ἦταν ὁ φόρος ποὺ προκάλεσε τὴ δυσἀρέσκεια στοὺς μοναστικούς κύκλους καὶ στοὺς παλιούς ἀριστοκράτες τῆς γῆς.

Σύμφωνα μὲ μνεία τοῦ ἀνέκδοτου βίου τοῦ Εὐθυμίου τῶν Σάρδεων², ὁ αὐτοκράτορας ἐξόρισε στὴν Πανταλλαρία τὸν Εὐθύμιο μαζί μὲ δύο ἄλλους μητροπολίτες, τὸν Εὐδόξο Ἀμορίου καὶ τὸν Θεοφύλακτο Νικομηδείας, ἐπειδὴ εἶχαν συμπράξει μὲ τὸν ἐπαναστάτη. Ἡ συμμετοχὴ τῶν ἐκκλησιαστικῶν δὲν ἔδωσε παρόλα αὐτὰ θρησκευτικὸ χαρακτήρα στὴν ἐπανάσταση. Ὁ Βαρδάνης, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ μοναστήρια καὶ ἓνα μέρος τῆς ἐκκλησίας, εἶχε μερικὴ λαϊκὴ ὑποστήριξη. Ἀπὸ τῆς Συνέχεια Θεοφάνη παραδίδεται ὅτι ὁ λαὸς συμμετεῖχε στὴν ἀνακήρυξη τοῦ Βαρδάνη σὲ αὐτοκράτορα καὶ ἀκόμα ὅτι ἀνήγειρε ναὸ πρὸς τιμὴν του³. Ἡ ἀνέγερση ναοῦ μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὡς εἰκονολατρικὴ ἐκδήλωση καὶ δείχνει τὴ συμμετοχὴ τῶν εἰκονολατρῶν στὸ ἐπαναστατικὸ κίνημα. Ἡ λαϊκὴ ὑποστήριξη δὲν θὰ διαρκέσει ὅμως γιὰ πολὺ, ὅταν ἐμφανιστοῦν οἱ στόχοι τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ἐπανάστασης. Ὁ Βαρδάνης εἶχε ἀκόμα στὸ πλευρό του, ὡς μονοστράτηγος τῆς Ἀνατολῆς, ὁλόκληρο τὸ μικρασιατικὸ στρατό, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ θέμα τῶν Ἀρμενικῶν, τὸ ὁποῖο ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἀντιτάχθηκε στὴν ἐπανάσταση⁴. Ἡ ἀνταπόκριση τοῦ στρατοῦ ἦταν μεγάλη, ἀφοῦ ὁ ἐπαναστάτης εἶχε ἤδη φροντίσει νὰ φανεῖ εὐάρεστος στὸ στρατεύμα, διανέμοντας δίκαια τὰ λάφυρα τοῦ πολέμου⁵. Ἡ στρατολόγηση ἐθνικῶν μειονοτήτων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας στὴν ἐπανάσταση εἶναι, κατὰ τὴν H. Ahrweiler, πολὺ πιθανή⁶.

1. Πέμπτην, τοὺς τῶν εὐαγῶν οἴκων παροίκους τοῦ τε ὀρφανοτροφείου καὶ τῶν ξενόνων καὶ γηροκομείων τε καὶ ἐκκλησιῶν καὶ μοναστηρίων βασιλικῶν τὰ καπνικὰ ἀπαιτεῖσθαι ἀπὸ τοῦ πρώτου ἔτους τῆς αὐτοῦ τυραννίδος, τὰ δὲ κρείττονα τῶν κτημάτων εἰς τὴν βασιλικὴν κουρατορίαν αἰρεσθαι, τὰ μέντοι τέλη αὐτῶν ἐπιτίθεσθαι τοῖς ἐναπομείνανσιν εἰς τοὺς αὐτοὺς εὐαγεῖς οἴκους κτήμασι καὶ παροίκους, ὡς διπλοῦσθαι πολλῶν τὰ τέλη, τῶν οἰκίσεων στενουμένων αὐτοῖς καὶ τῶν χωρίων· Θεοφάνης, 486 - 487 (de Boor).

2. Βλ. J. Gouillard, *Une oeuvre inédite du patriarche Méthode*, BZ 53 (1960), σελ. 36 - 46 (= *La vie religieuse à Byzance*, Variorum Reprints, Λονδίνο 1981, ἀρ. IX) καὶ εἰδικὰ σελ. 38.

3. Συνέχεια Θεοφάνη, 8 (Bonn).

4. Πρβλ. Lemerle, *Thomas...*, ὁ.π., σελ. 289, σημ. 122· Kaegi, ὁ.π., σελ. 256 - 257.

5. Συνέχεια Θεοφάνη, 9 (Bonn). Πρβλ. Kaegi, ὁ.π., σελ. 301 - 302.

6. Hélène Ahrweiler, *L'Asie Mineure et les invasions arabes (VIIe - IXe siècles)*, *Revue Historique* 227 (1962), σελ. 6 - 7 σημ. 1.

Ἀφετηρία τῆς ἐξέγερσης ἦταν πιθανότατα τὸ Ἀμόριο, πρωτεύουσα τοῦ θέματος τῶν Ἀνατολικῶν¹, κατὰ τὴν ἄποψη πολλῶν ἐρευνητῶν. Οἱ δεσμοὶ τοῦ Βαρδάνη μὲ τὴν περιοχὴ εἶναι παλαιοί, ἀφοῦ, ὅπως εἴπαμε παραπάνω, τὸ θέμα τῶν Ἀνατολικῶν ἀποτελοῦσε τὴν ἀκρόπολη τῶν τελευταίων μεγάλων γαιοκτημόνων· ἄλλωστε καὶ ὁ μητροπολίτης Ἀμορίου ἀναμειγνύεται στὸ κίνημα. Ἴσως ἐκεῖ νὰ ἀναγορεύτηκε αὐτοκράτωρ². Ὁ ἐπαναστατημένος στρατός, λοιπόν, ξεκινᾷ ἀπὸ τὸ Ἀμόριο καὶ ἀκολουθώντας τὴ στρατιωτικὴ ὁδὸ ποὺ περνᾷ ἀπὸ τὸ Δορύλαιο, κατευθύνεται πρὸς τὴ Χρυσούπολη³, μὲ φανερὴ διάθεση νὰ ἀπειλήσει τὴν Κωνσταντινούπολη. Ἡ ὑποδοχὴ ποὺ τοῦ ἐγίνε ἐκεῖ θὰ πρέπει νὰ ἦταν πολὺ χλιαρὴ, γι' αὐτὸ ἀναχωρεῖ μὲ κατεύθυνση τὰ Μαλάγινα⁴, σημαντικὸ στρατιωτικὸ σταθμὸ ἀνεφοδιασμοῦ, ἐλπίζοντας ὅτι θὰ εὑρίσκε ἀπὸ τὸν ἐκεῖ σταθμευμένο στρατὸ τὴν ὑποστήριξη ποὺ δὲν τοῦ εἶχαν προσφέρει στὴ Χρυσούπολη. Ἡ προσπάθεια ἔμεινε ἄκαρπη, γιατί στὸ μεταξὺ κατέφτασε ὁ Νικηφόρος. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι στὸ ἐκστρατευτικὸ σῶμα τοῦ αὐτοκράτορα συμμετεῖχαν Παυλικιανοί⁵, στίς μαγικὲς τελετουργίες τῶν ὁποίων ἀποδίδει ὁ Θεοφάνης τὴν τελικὴ ἐπικράτηση τοῦ Νικηφόρου.

Οἱ «ἐταῖροι» τοῦ Βαρδάνη διαπιστώνουν ὅτι τὰ συμφέροντά τους δὲν ἐναρμονίζονται πλέον μὲ ἐκεῖνα τοῦ ἀρχηγοῦ τους καὶ τὸν ἐγκαταλείπουν, προσχωρώντας στὸν αὐτοκρατορικὸ στρατό. Οἱ δύο λιποτάκτες ἐκπροσωποῦν τὴ νέα ἀνερχόμενη δύναμη τῶν ἀξιωματούχων τοῦ θεματικοῦ στρατοῦ, ποὺ φτάνουν,

1. Βλ. A. Pertusi, *Costantino Porfirogenito, De Thematribus*, Βατικανὸ 1952, σελ. 114 - 115.

2. Γιά τίς πληροφορίες τῶν πηγῶν σχετικὰ μὲ τὴν ἀνακήρυξη τοῦ Βαρδάνη σὲ αὐτοκράτορα βλ. Κ α τ σ ο υ γ ι α ν ν ο π ο ὗ λ ο υ, ὁ.π., σελ. 224 - 227.

3. Θεοφάνης, 479 (de Boor)· Γεώργιος Μοναχός, Β' 772 (de Boor)· Συνέχεια Θεοφάνη, 9 (Bonn)· Θεοδόσιος Μελιτηνός, 138 - 140 (Tafel)· Λέων Γραμματικός, 202 (Bonn). Ὁ Γενέσιος καὶ ὁ Σκυλίτζης δὲν ἀναφέρουν τὸν τόπο, ὅπου κατευθύνθηκε ὁ Βαρδάνης, ἀλλὰ ἀόριστα τοποθετοῦν τὸν χώρο στρατοπέδουσής του στὴ Βιθυνία· Γενέσιος, 7 (Lesmüller-Werner-Thurn), Σκυλίτζης, 10 (Thurn). Τὸ χρονικὸ τοῦ Iohannes Venetus (ἐκδ. G. M o n t i c o l o, *Fonti per la storia d'Italia IX* (1890) 100), τοποθετεῖ τὴν ἐπανάσταση τοῦ Βαρδάνη, στὴν περιοχὴ Tarsaticum τῆς Κροατίας· πρβλ. J. P. A l e x a n d e r, *The Patriarch Nicephorus of Constantinople*, Ὁξφόρδη 1958, σελ. 87 σημ. 2 καὶ B u r y, ὁ.π., σελ. 329 σημ. 1. Εἶναι σαφές ὅτι ὁ Βαρδάνης δὲν ἔχει σχέση μὲ τὴν Κροατία. Ἐνδεχομένως ὑπάρχουν δύο ἐκδοχὲς γιὰ τὸ θέμα: ἢ ὅτι ὑπάρχει σύγχυση στὶς πηγές σχετικὰ μὲ τὸν τόπο διεξαγωγῆς τῆς ἐπανάστασης καὶ ταυτίζουν τὴν Ταρσία τῆς Βιθυνίας μὲ τὴν περιοχὴ Tarsaticum τῆς Δαλματίας ἢ ὅτι ἡ ἐπανάσταση τοῦ Βαρδάνη ἦταν τόσο ἀπειλητικὴ γιὰ τὴν αὐτοκρατορία, ὥστε νὰ τὴ συγκρατήσουν οἱ χρονικογράφοι μέσα καὶ ἔξω ἀπὸ τὸ στενὰ βυζαντινὸν χωρὸ καὶ νὰ τὴ γενικεύσουν, ἀναφέροντάς τὴν μὲ κάθε εὐκαιρία.

4. Βλ. W. M. R a m s a y, *The Historical Geography of Asia Minor*, Ἀμστερνταμ 1962, σελ. 203.

5. Θεοφάνης, 488 (de Boor). Πρβλ. P. L e m e r l e, *L'histoire des Pauliciens d'Asie Mineure d'après les sources grecques*, TM 5 (1973), σελ. 80 καὶ Θ. Κ ο ρ ρ έ, *Οἱ διώξεις τῶν Παυλικιανῶν ἐπὶ Μιχαήλ Α'*, Βυζαντινὰ 10 (1980), σελ. 209 - 210.

ξεκινώντας σταδιακά από τις χαμηλές στις υψηλότερες βαθμίδες της ιεραρχικής κλίμακας. Μόνο ο Θωμάς παραμένει υποστηρικτής της επανάστασης, πιστεύοντας στη ρομαντική ιδέα της εικονολατρίας. Ο αυτοκράτωρ, ανταμείβοντας τους λιποτάκτες, διόρισε τον Λέοντα κόμη των φοιδεράτων και τον Μιχαήλ κόμη κόρτης, και τους χάρισε συνάμα σπίτια στην Κωνσταντινούπολη¹. Τότε ο Βαρδάνης αποφάσισε, όσο ήταν ακόμα καιρός, να ζητήσει «λόγους άπαθείας» από τον Νικηφόρο, ο οποίος του έστειλε «λόγον ένυπόγραφον», με τις υπογραφές του πατριάρχη Ταράσιου και όλων των συγκλητικών, μαζί με τη ρητή διαβεβαίωση ότι αυτός και οι συνεργάτες του δεν έπρόκειτο να πειραχτούν. Ός έχέγγυο των υποσχέσεων του έστειλε ακόμα το χρυσό σταυρό που συνήθιζε να φορά ο αυτοκράτορας².

Η επανάσταση διάρκεσε σχεδόν δύο μήνες. Ο Βαρδάνης έγκατέλειψε το στρατό του στις 8 Σεπτεμβρίου και κατέφυγε στη μονή του Ήρακλείου στην Κίο της Βιθυνίας³, ακολουθώντας το δρόμο που περνά από τη Νίκαια και τις βόρειες άκτες της λίμνης Άσκανειάδος. Εκεί έκαρη μοναχός, παίρνοντας το όνομα Σάββας⁴: και εύρων το άπολυθόν χελάνδιον του βασιλέως επί τούτω άπεκάρθη και ένεδύσατο στολήν μοναδικήν, και είσελθών έν αυτώ άπηλθεν έν τη νήσω τη λεγομένη Πρώτη⁵.

Μετά το τέλος της επανάστασης, ο αυτοκράτορας καθαιρεί τον Βαρδάνη από το αξίωμά του, συλλαμβάνει τους στρατηγούς των θεμάτων και αφήνει άπλήρωτο το στρατό⁶. Ο Νικηφόρος όμως δε σταμάτησε εκεί. Η άΐσια καταστολή του επαναστατικού κινήματος δεν του πρόσφερε μεγάλη ασφάλεια. Το Δεκέμβρη του 803 ο Βαρδάνης τυφλώνεται στο ιδιόκτητο μοναστήρι του από κάποιους Λυκάονες⁷. Η ανάμειξη του αυτοκράτορα είναι άναμφισβήτητη. Η

1. ... άθλον ο μέν την φοιδεράτων και βασιλικόν οίκον του Ζήνωνος και τον Δαγισθέα, ο δέ την της κόρτης κόμητος άρχήν και τον του Καριανού οίκον· Συν. Θεοφάνη, 9 (Bonn). Πρβλ. B u r y, ό.π., σελ. 13.

2. ... και το χρυσούν σταυρίδιον, ο παρά του Νικηφόρου φορούμενον αυτώ απέσταλτο προς ασφάλειάν τε και πίστωσιν· Συνέχεια Θεοφάνη, 9 (Bonn). Βλ. και Γενέσιο, 7 (Lesmüller - Werner - Thurn)· πρβλ. B u r y, ό.π., σελ. 13.

3. Ο Θεοφάνης, 479 (de Boor), αναφέρει ότι ο Βαρδάνης κατήλθεν έν τῷ Κίῳ της Βιθυνίας είς την μονήν του Ήρακλείου, ένῳ ο Κεδρηνός, Β' 33 (Bonn) και άπελθών έν τῷ Καταβολίῳ είς την μονήν του Ήρακλείου. Πρόκειται για διαφορετικό όνομα που δίνεται στην Κίο, ή για τοποθεσία που βρίσκεται πολύ κοντά σέ αυτή· πρβλ. C. M a n g o, *The Monastery of St. Abercius at Kurşunlu (Elegmi) in Bithynia*, DOP 22 (1968), σελ. 172 σημ. 14.

4. Συνέχεια Θεοφάνη, 10 (Bonn)· από την ίδια πηγή πληροφορούμαστε επίσης το όνομα της γυναίκας του Βαρδάνη, Δομνίας, και ότι τον ακολουθούσε μαζί με την κόρη τους στη μοναστική ζωή της νήσου Πρώτης. Συνέχεια Θεοφάνη, ό.π.

5. Θεοφάνης, 479 (de Boor).

6. Ο.π. και πρβλ. K a e g i, ό.π., σελ. 257.

7. Για την τύφλωση του Βαρδάνη που μνημονεύεται στις πηγές βλ. Κ α τ σ ο υ γ ι α ν -

πληροφορία που δίνει ο Θεοφάνης — *τῶν δὲ Μανιχαίων, τῶν νῦν Παυλικιανῶν καλουμένων, καὶ Ἀθιγγάνων τῶν κατὰ Φρυγίαν καὶ Λυκαονίαν*¹ δείχνει ὅτι οἱ Λυκάονες πού τύφλωσαν τὸν Βαρδάνη δὲν ἦταν ἄλλοι ἀπὸ τοὺς Παυλικιανούς, οἱ ὁποῖοι ἔδρασαν ὡς συνεργάτες τοῦ Νικηφόρου. Ἡ στάση ἀκόμα πού κράτησε πρὸς τοὺς ἐκτελεστές τῶν διαταγῶν του ἦταν ἀνεκτική. Ἀπειλήσε βέβαια, κάτω ἀπὸ τὴν πίεση τοῦ πατριάρχη καὶ τῆς συγκλήτου, ὅτι θὰ ἐπέβαλε τὴν ἐσχάτη τῶν ποινῶν στοὺς «λυκανθρώπους», ἀλλὰ ποτὲ δὲν τὴν ἐκτέλεσε².

Μὲ τὴν ἐπανάσταση τῶν ἀρχῶν τοῦ 9ου αἰώνα ἔχει σχετιστεῖ ὁ Ἰωσήφ ὁ ἀπὸ Καθάρων, πού εἶχε ἱεουργήσει στὸ γάμο τοῦ Κωνσταντίνου ΣΤ' μὲ τὴ Θεοδότῃ καὶ γι' αὐτὸ εἶχε καθαιρεθεῖ ἀπὸ τὸ ἱερατικὸ ἀξίωμα. Τρία χρόνια μετὰ τὸ τέλος τῆς ἐπανάστασης, ὁ αὐτοκράτορας ἀποκατέστησε τὸν Ἰωσήφ στὴν ἱεραρχία. Ὁ βίος τοῦ Θεοδώρου Στουδίτη ὑπαινίσσεται ὅτι ἡ ἀποκατάσταση ἔγινε ὡς *παραίτιον* (Ἰωσήφ) *γεγονότα εἰρήνης*³, ἐνῶ τὸ Synodikon Vetus συμπληρώνει, ὅτι μὲ τὴ μεσολάβηση τοῦ Ἰωσήφ τερματίστηκε ἀνάμακτα ἡ ἐπανάσταση τοῦ Τούρκου⁴. Ἡ ἄποψη τοῦ Bury καὶ ἀργότερα τοῦ Ostrogorsky⁵, ὅτι μὲ τὴν ἀποκατάσταση τοῦ Ἰωσήφ ὁ Νικηφόρος θέλησε νὰ ἐπιβάλλει τὴν ὑπεροχὴ τοῦ αὐτοκράτορα στὸ ἐκκλησιαστικὸ δίκαιο, συμπληρώνεται καὶ ἐνισχύεται μὲ τὶς δύο προαναφερθεῖσες μνεῖες. Σίγουρα ὁ λόγος τῆς ἀποκατάστασης δὲν ἦταν ἡ εὐνοϊκὴ μεσολάβηση τοῦ Ἰωσήφ στὴν ἐπανάσταση τοῦ Βαρδάνη⁶. Ἡ πράξη αὐτὴ τοῦ Νικηφόρου ἀποτελεῖ τὸ ἐπιστέγασμα τῆς ἐκκλησιαστικῆς του πολιτικῆς καὶ ἐπιπλέον ἐντάσσεται στὴν ἀναθεώρηση τῆς ἀντίστοιχης πολιτικῆς τῆς Εἰρήνης. Ἐξάλλου, ἡ ἀντιδραστικὴ στάση τοῦ κύκλου τῶν Στουδίων, μετὰ τὴν ἄνοδο τοῦ πατριάρχη Νικηφόρου (806), οὐσιαστικὰ ἐπέβαλε στὸν αὐτοκράτορα τὴν ἀνακίνηση τῆς δευτερογαμίας τοῦ Κωνσταντίνου ΣΤ', γιὰ νὰ ἐπιβεβαιώσει μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο, ὅτι μεταξὺ τῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ θρόνου ἰσχυρότερος ἦταν ὁ αὐτοκράτορας. Γιὰ τὸ συγκεκριμένο ἐκκλησιαστικὸ θέμα, ἡ ἐπανάσταση τοῦ Βαρδάνη ἦταν πρόσχημα τοῦ αὐτοκράτορα γιὰ νὰ ἐπιμείνει στὴ θρησκευτικὴ πολιτικὴ του.

νο π ο ὑ λ ο υ, ὁ.π., σελ. 224. Νομίζω ὅτι δὲν ὑπάρχει σχέση ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς πού τύφλωσαν τὸν Βαρδάνη καὶ στὸ τάγμα τῶν φοιδεράτων, ὅπως ὑπέθεσε ἀρχικὰ ὁ Stein. Βλ. σχετικὰ W. T. Treadgold, *Notes on the Numbers and Organisation of the Ninth-Century Army*, *Greek, Roman and Byzantine Studies* 21 (1980), σελ. 272 καὶ σημ. 16.

1. Θεοφάνης, 488 (de Boor).

2. "Ο.π.

3. Βίος Θεοδώρου Στουδίτη, ὁ.π., στ. 265D.

4. Βλ. J. Duffy - J. Parker, *The Synodikon Vetus*, *Dumbarton Oaks*, Washington D. C. 1979 (CFHB 15), σελ. 128 - 129.

5. Bury, ὁ.π., σελ. 31 - 34. Ostrogorsky, *Geschichte...*, ὁ.π., σελ. 157-158.

6. Alexander, ὁ.π., σελ. 86 - 87.

Γ'. Συμπεράσματα

Ἡ ἐξέγερση τοῦ Βαρδάνη ἀπασχόλησε σοβαρὰ τὸ Βυζάντιο στὶς ἀρχές τοῦ 9ου αἰώνα. Πρόκειται γιὰ ἐπαναστατικὸ κίνημα ἐνὸς ἐκπροσώπου τῆς παλιᾶς ἄρχουσας τάξης, ποὺ διεκδικεῖ συμφέροντα παρωχημένης πλέον ἐποχῆς, καὶ ποὺ οὔτε λαϊκὸ ἔρεισμα εἶχε, οὔτε τὸ θρησκευτικὸ πρόσχημα χρησιμοποίησε. Ἡ ἐπανάσταση τοῦ Βαρδάνη ἐκδηλώνεται σὲ περίοδο σαφῶς μεταβατικῇ. Οἱ νέοι θεσμοὶ καὶ οἱ καινούριες τάσεις δὲν ἔχουν ἀκόμα ἀποκτήσει σ' ὅλη τους τὴν ἑκτασὴ τῇ σημασίᾳ ποὺ θὰ ἔχουν ἀπὸ τὸν 9ο αἰώνα καὶ ἐξῆς, ἀλλὰ εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ἀρχίζουν νὰ ἐπιβάλλονται καὶ νὰ διαμορφώνονται ὁλοένα καὶ περισσότερο. Παράλληλα, ἡ ἀνυπαρξία δυναστικοῦ οἴκου στὸ θρόνο τῆς Κωνσταντινούπολης εὐνοεῖ τὴν ἀναταραχὴ καὶ τὶς ἐσωτερικὲς ἀνακατατάξεις. Δύο δυνάμεις τείνουν νὰ καταλάβουν τὴν ἐξουσία: ἡ ἀνώτατη διοικητικὴ ὑπαλληλία τῆς Κωνσταντινούπολης, ἡ ὁποία δὲν ἔχει ἀκόμα τὴ δυναμικὴ παρουσία τοῦ 10ου αἰώνα, καὶ οἱ σταθερὰ ἀνερχόμενοι ἀξιωματικοὶ τοῦ θεματικοῦ στρατοῦ. Οἱ ἐκπρόσωποι τῆς ὑπαλληλίας προσπαθοῦν μὲ τὴν ἀνανέωση παλιῶν θεσμῶν καὶ τὴν εἰσαγωγὴ νέων νὰ ἰσχυροποιήσουν τὴ θέση τους· ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, οἱ στρατιωτικοὶ διεκδικοῦν σοβαρὰ τὴν ἐξουσία, ἀφοῦ οἱ κίνδυνοι τῆς αὐτοκρατορίας ἐπιβάλλουν παραδοσιακὰ τὴν ἀνάδειξη στὸ θρόνο περισσότερο ἐνὸς στρατηγοῦ, παρὰ ἐνὸς διοικητικοῦ. Οἱ ἐκπρόσωποι τοῦ στρατοῦ ἐμφανίζονται πλέον ἐνεργὰ στὸ προσκήνιο, συμμαχώντας μὲ τὴν ὑπαλληλία.

Ἡ εἰκονολατρεία, ποὺ χρησιμοποιεῖται τώρα ἀπὸ τοὺς ἐκπροσώπους τῆς παλιᾶς ἄρχουσας τάξης ὡς κίνητρο γιὰ νὰ ἐπαναστατήσουν, ἀποσκοπεῖ ὅχι τόσο στὴν ἀποκατάσταση τῆς λατρείας τῶν εἰκόνων, ἀλλὰ στὴν ἐπιστροφή σὲ προγενέστερα δεδομένα. Ἡ ἐπανάσταση τοῦ Βαρδάνη ἀποτελεῖ τὴν πρώτη ἡχηρὴ ἐκδήλωση δυσἀρέσκειας, μετὰ τὴν ἐπικράτηση τοῦ αὐτοκράτορα Νικηφόρου. Εἶναι βέβαια δύσκολο νὰ δεχτοῦμε ὅτι ὁ ἀρχηγὸς τοῦ κινήματος, ξεκινώντας μὲ τὶς καλύτερες προϋποθέσεις γιὰ τὴν κατάκτηση τῆς ἐξουσίας, σταμάτησε τὴν ἀνοδική του πορεία τῇ στιγμῇ ποὺ εἶχε φτάσει ἀπέναντι ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη, ἀπὸ φόβο μήπως χυθεῖ αἷμα χριστιανικόν, ὅπως ἀναφέρεται στὶς πηγές. Ἡ προδοσία τῶν «εταίρων» καὶ τοῦ στρατοῦ ποὺ ἔκλινε τελικὰ ὑπὲρ τοῦ Νικηφόρου, ἡ ὀριστικὴ περιθωριοποίηση τῆς παλιᾶς ἄρχουσας τάξης ποὺ ἐκπροσωποῦσε ὁ Βαρδάνης, πρᾶγμα ποὺ ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὴν ἀσυνέχεια τῆς λαϊκῆς συμμετοχῆς, ὁδήγησαν στὴν ἀποτυχία τοῦ κινήματος.

